

Володимир Кулик

СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЩОДО СТАТУСУ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено ставленню різних груп громадян України до підвищення статусу російської мови, виявленому в загальнонаціональних опитуваннях 2012 та 2006 років. Аналіз середніх значень відповідей різних категорій респондентів демонструє наявність великих відмінностей між перевагами регіональних, мовних і політичних груп, а також суттєве зростання цих відмінностей за час між двома опитуваннями.

Ключові слова: мовна політика, статус мови, мовні групи, соціологічне опитування, аналіз середніх значень.

Volodymyr Kulyk. The structure and dynamics of public opinion regarding the status of the Russian language in Ukraine. The article examines the attitudes of various groups of Ukrainian citizens towards the elevation of the legal status of the Russian language, as displayed in two nationwide surveys of 2012 and 2006. An analysis of the mean values of

different categories' responses reveals big differences between the preferences of regional, linguistic and political groups, as well as a noticeable increase in differences between some of these groups during the two surveys.

Keywords: *language policy, language status, language groups, sociological survey, analysis of mean values.*

Проблема законодавчого статусу російської мови зберігала політичну актуальність впродовж усього періоду незалежності України. Неодноразові спроби одних сил (які їхні опоненти зазвичай називають проросійськими) домогтися підвищення цього статусу поки що розбивалися об рішучість інших (котрі, відповідно, прибрали назву проукраїнських) до такого підвищення не допустити та небажання третіх (традиційно званих центристськими) допомагати першим проти других. Політичне протистояння загострило увагу громадян до цієї проблеми, що для багатьох набула символічного значення, з огляду на яке вони тепер, своєю чергою, оцінюють позиції політиків. Для одних надання російській мові вищого статусу є безперечним добром, а для інших – не менш безперечним злом. Це розмежування не збігається з поділом за рідною чи повсякденною мовою, хоча серед російськомовних громадян переважають прибічники підвищення статусу, а серед україномовних – супротивники. Більше того, увага до статусу відсунула на другий план питання про вплив, який зміна статусу мала б на мовну практику самих цих людей і українського суспільства загалом.

Пильна увага політиків і громадян до проблеми статусу відбилася й у пріоритетах дослідників мовної ситуації. Зокрема, ставлення до надання російській мові офіційного статусу було одним із усього кількох «мовних» питань у щорічному моніторинговому опитуванні Інституту соціології НАНУ [1]. У кількох працях це ставлення розглянуто «в розрізі» окремих регіональних, мовно-етнічних і соціо-демографічних груп [2]. Крім того, деякі автори вивчали ставлення до різних можливих статусів російської та, відповідно, української мов, прагнучи виявити той, що має найбільшу підтримку населення України загалом і певних груп зокрема [3]. Проте більшість таких докладних

праць спиралися на результати лише одного соціологічного дослідження, тому характеризували стан громадської думки в певний час, але не її динаміку. Ба більше, дослідження, що пропонували вибирати між кількома альтернативами, не можна порівняти з тими, що з'ясовували позицію щодо однієї, а ставлення до «офіційного» статусу російської мови на всій території України стало неактуальним після того, як ця альтернатива зійшла з порядку денного українського політикуму, поступившись місцем «регіональному» статусові в певних місцевостях [4]. Нарешті, в єдиній із відомих мені праць, де розглянуто два різних (хоч і досить близьких у часі) опитування з тим самим питанням і тим самим набором пропонованих відповідей Олександр Вишняк використовує не дуже продуктивний для порівняння результатів метод – аналіз частот. Тому автор може лише констатувати, що дані двох опитувань «аналогічні», не згадуючи, чи є поміж ними бодай якісь різниці [5].

У цій статті використано інший метод – аналіз середніх значень відповідей окремих регіональних, мовно-етнічних і соціо-демографічних груп респондентів. Він дає змогу порівнювати не лише відповіді в різних опитуваннях, а й відповіді різних груп в одному, тобто виявляти й динаміку преференцій, і їх структуру. З погляду структури я аналізуватиму результати загальнонаціонального репрезентативного опитування щодо мовної проблеми, яке провів у лютому 2012 р. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) [6], а задля виявлення динаміки громадської думки порівнюватиму ці результати з даними подібного опитування, що його в грудні 2006 р. здійснив київський соціологічний центр «Громадська думка» [7]. Для унаочнення структури я спершу подаватиму частоти різних відповідей, а потім аналізуватиму середні значення.

Мовні групи я окреслюю не за декларованою мовою повсякденного вжитку, а за мовою, яку респонденти назвали рідною [8]. Хоча багато з тих, хто вважає рідною українську мову як мову своєї країни чи етнічної групи, майже чи взагалі не вживають її у власній мовній практиці, вибір певної мови як рідної більшою мірою відбиває

позицію в мовному питанні, ніж факт переважного спілкування певною мовою, що часто зумовлений обставинами життя людини, а не її власним вибором. Це доводить статистичний аналіз впливу різних чинників на преференції громадян щодо мовної ситуації та мовної політики [9]. Щодо регіонів, то я дотримуюся традиційного окреслення Заходу (Волинська, Рівненська, Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська й Чернівецька області) та Центру (Хмельницька, Вінницька, Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська, Кіровоградська області й місто Київ), але відступаю від традиції в поділі решти країни. Виокремлювані зазвичай Південь і Схід містять дуже відмінні в сенсі поглядів на мовну політику території: хоч їх об'єднує ставлення більшості мешканців до підвищення статусу російської мови, за ступенем радикальності цього ставлення Крим годі порівняти з сусідньою Херсонщиною, а Донбас – із Харківщиною. Тому я відділив радикально налаштовані проти реальної чи гаданої українізації Донбас і Крим, а всі інші області Півдня й Сходу – від Одеської до Харківської – об'єднав у регіон, який умовно називатиму Півднем/Сходом. Такий поділ застосовував і Вишняк [10].

Бажані статуси української та російської мов

У першому розглядуваному тут запитанні респондентам пропонувалося відповісти, «яким має бути статус української та російської мов в Україні?» Запитання мало аж шість варіантів відповіді, що дозволяє вийти поза межі дихотомії одномовності-двомовності й розглянути весь спектр преференцій – від панування однієї мови через різні способи їх поєднання до панування іншої. Крім законодавчо встановленого нині статусу російської як однієї з мов меншин та її фактичного становища як паралельної розмовної мови більшості суспільних практик, інші внесені до списку можливості поєднання полягали в наданні російській статусу рівноправної з українською державної мови та її офіційному вживанні лише в тих регіонах, де цього прагне більшість населення. Останній варіант приблизно відповідає статусові російської як регіональної мови, що його передбачає проект закону про мови, вже кілька років у

різних модифікаціях пропонувань на розгляд парламенту від імені Партії регіонів та її коаліційних партнерів, – тільки що за проектом цей статус автоматично надається всім територіям, де чисельність носіїв мови становить понад 10 відсотків, тому територія буде значно більшою, ніж якщо надання статусу потребуватиме схвалення більшої частини мешканців.

Розподіл частот підтримки різних відповідей в опитуванні 2012 р. потверджує відзначену в раніших працях величезну різницю між перевагами різних мовних і регіональних груп. Переважна більшість російськомовців та мешканців східних і південних областей підтримують підвищення статусу, тоді як україномовці та мешканці Заходу й Центру здебільшого заперечують. Водночас наведені в таблиці 1 дані показують (підтверджуючи висновок, який я зробив за даними опитування 2006 р.) [11], що за наявності проміжних варіантів прибічники підвищення статусу російської мови не конче вибирають її повну рівноправність з українською, а супротивники можуть прагнути не тільки збереження чинного статусу, а й повного вилучення російської мови з суспільного вжитку. Саме частотою вибору різних статусів відрізняються між собою регіони всередині південно-східної та північно-західної «половин» країни. Якщо переважна більшість мешканців Донбасу й Криму хочуть бачити російську мову другою державною, то на Півдні/Сході прибічників максимального підвищення статусу трохи більш як третина, а ще третина готова обмежитися статусом місцевої офіційної мови. Водночас на Заході майже втричі більше респондентів виступають за помірковане підвищення статусу російської мови, ніж за максимальне, тоді як у Центрі ці частки однакові, зате прибічників витіснення російської на Заході вдвоє більше, ніж у Центрі. А загалом структура переваг Заходу дзеркально симетрична до структури Донбасу/Криму: в першому регіоні 80 відсотків мешканців заперечує проти будь-якого підвищення статусу російської мови, а в другому – майже стільки ж підтримує те чи інше підвищення. Така сама дзеркальність характерна для переваг мешканців Центру та Півдня/Сходу, хай і з

меншою категоричністю їхніх позицій. Зрештою, дзеркальними виявилися й розподіли преференцій серед тих, що вважають рідною відповідно українську та російську мови.

Таблиця 1

**Частоти відповідей на запитання
«Як Ви вважаєте, яким має бути статус
української та російської мов в Україні?»
(лютий 2012 р., %)**

Варіанти відповідей	Україна	Регіон				Рідна мова	
		Захід	Центр	Південь/ Схід	Донбас/ Крим	Українська	Російська
Українська мова має бути єдиною державною мовою з витісненням російської мови з усіх сфер суспільного життя (1)	11,9	28,6	12,9	5,3	3,0	20,2	1,1
Українська мова – державна, російська мова має такі самі права, як мови інших національних меншин (2)	22,7	30,7	32,1	14,8	10,6	28,6	13,7
Українська мова – державна, російська вживається лише як розмовна (3)	14,4	21,9	21,7	7,4	4,9	21,3	4,1
Українська мова – державна, російська вживається як місцева офіційна мова в тих місцевостях, де більшість населення цього бажає (4)	18,6	11,4	13,7	33,6	13,1	17,2	17,5
Українська та російська мови мають бути рівноправними державними мовами (5)	27,2	4,5	13,1	36,0	60,2	8,0	57,2
Російська мова має бути єдиною державною мовою з витісненням української мови з усіх сфер суспільного життя (6)	1,2	0,0	0,2	0,4	4,9	0,1	3,3
Важко відповісти	4,1	3,3	6,4	2,5	3,2	4,6	3,1

Тепер перейду до обіцяного порівняння середніх значень відповідей різних груп у двох опитуваннях. Задля обчислення середніх значень різним відповідям, упорядкованим за зростанням бажаного статусу російської мови, я присвоїв значення від 1 до 6 (як показано в табл. 1), а невизначені відповіді вилучив. Що вище середнє значення для певної групи, то сильніша підтримка підвищення статусу російської мови. Відповідно, збільшення середнього означає зростання рівня підтримки такого підвищення, а зниження – навпаки. Втім, невеликі різниці можуть бути незначущими, тобто вказувати на фактично однаковий рівень підтримки. Для різних груп, виділених за якомось одним критерієм у межах певної вибірки (тобто в тому самому опитуванні) значущість можна визначити точно. Як заведено в соціологічній літературі, я вказуватиму значущі відмінності між значеннями для суміжних категорій зірочками біля значення справа (кількість зірочок відповідає рівню значущості: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$). Виявивши таким чином поріг значущості «горизонтальних» відмінностей для певного запитання (що великою мірою визначається використовуваною шкалою, тобто кількістю пропонованих відповідей), я зможу приблизно оцінити й значущість «вертикальних» відмінностей між значеннями для тих самих груп у різних опитуваннях. У таблиці 2 подано середні значення для вибірки загалом, а також для регіональних, мовних і поселенських груп, а в таблиці 3 – для освітніх, добробутових і політичних (тобто визначених «ідейно-політичним напрямом», котрий, на думку респондента, найбільше відповідає його власним переконанням).

Якщо говорити про відмінності між різними групами в тому самому опитуванні, тобто в тому самому рядку таблиці, то таблиця 2 потверджує величезні різниці між регіонами та між мовними групами. Середні значення менш як 3 для західних, центральних та україномовних респондентів указують на їхню переважну неприхильність до підвищення статусу російської мови (значень 4, 5 та 6), а значення понад 4 для мешканців Донбасу/Криму й російськомовців свідчать про їхню переважну підтримку такого підвищення

(для Півдня/Сходу значення близьке до 4, тобто й там радше підтримують підвищення, ніж не підтримують). Значення для поселенських категорій потверджують також відому різницю між містами й селами, великою мірою зумовлену їхнім різним мовним складом, тобто набагато більшою російськомовністю міст. Порівняння значень у двох рядках показує невелике посилення між 2006 і 2012 рр. підтримки підвищення статусу російської мови, хоча зростання значень на рівні 0,1 навряд чи є статистично значущим (про це свідчить, зокрема, незначущість таких різниць між демографічними групами в табл. 3).

Таблиця 2

Середні значення відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, яким має бути статус української та російської мов в Україні?» для регіональних, мовних і поселенських груп в опитуваннях лютого 2012 р. та грудня 2006 р., %

Рік	Всі респонденти	Регіон				Рідна мова		Тип поселення		
		Захід	Центр	Південь/ Схід	Донбас/ Крим	Українська	Російська	Великі міста	Малі міста	Села
2012	3,31	2,30	2,81***	3,83***	4,36***	2,63	4,29***	3,32	3,67***	2,99***
2006	3,23	2,19	2,91***	3,50***	4,27***	2,59	4,14***	3,39	3,39	2,86***

Таблиця 3

*Середні значення відповідей на запитання
«Як Ви вважаєте, яким має бути статус української
та російської мов в Україні?» для освітніх,
добробутових і політичних груп в опитуваннях
лютого 2012 р. та грудня 2006 р., %*

Рік	Освіта				Добробут				Політичний напрям			
	Менш ніж середня	Середня	Неповна вища	Повна вища	Категорія 1	Категорія 2	Категорія 3	Категорія 4	Комуніст.	Ринок + возз'єдн.	Соціал-демокр.	Націонал-демокр.
2012	3,30	3,26	3,38	3,31	3,50	3,18**	3,40**	3,37	3,81	3,67	3,35*	2,33***
2006	3,14	3,30	3,10*	3,28*	3,33	3,21	3,22	3,22	3,69	4,09**	3,09***	2,30***

Тому, безперечно, значущими є лише дві зміни. По-перше, мешканці Півдня/Сходу тепер значно сильніше підтримують підвищення статусу, ніж п'ять років тому, наблизившись у своїй позиції до респондентів Донбасу/Криму й віддалившись від мешканців Центру. Ця зміна свідчить про чіткіший поділ населення України на дві протилежно зорієнтовані в мовному питанні частини, що можна вважати одним із наслідків Помаранчевої революції та подальшої реваншистської мобілізації мешканців/виборців східних і південних областей під гаслами захисту російської мови як питомої частини їхньої ідентичності. Цим, либонь, пояснюється й зростання (хай не дуже значне) підтримки підвищення статусу серед російськомовців, більшість яких живуть у південно-східній «половині» країни. По-друге, якщо 2006 р. мешканці великих (понад

100 тисяч мешканців) і малих (менш як 100 тисяч) міст підтримували підвищення статусу російської мови однаковою мірою, то відтоді у великих містах рівень підтримки майже не змінився, а в малих – суттєво виріс. У цьому випадку важче говорити про причину, але можна припустити, що менша прихильність мешканців великих міст до офіційного «просування» російської мови почасти зумовлена вищою, ніж у малих містах, політичною активністю чи принаймні свідомістю, здебільшого спрямованою проти тих сил, що обстоювали таке «просування», насамперед Партії регіонів. Утім, це припущення потребує перевірки.

Відмінності між демографічними групами, звичайно, набагато менші й здебільшого незначущі, проте деякі значення відрізняються й у межах одного опитування, й між опитуваннями. Щоб не захаращувати таблиці, даних для вікових груп не наводжу, бо в обох опитуваннях між різними групами немає значущих відмінностей, а за п'ять років значення для кожної групи ледь-ледь вирости – десь так, як і для вибірки загалом. Деякі більші зміни відбулися в освітніх групах, хоч їхній головний ефект полягає у вирівнюванні значень для всіх груп, тобто «підтягуванні» людей із менш ніж середньою та неповною вищою освітою до рівня членів двох інших освітніх категорій. Натомість у добробутових групах – виділених за оцінками респондентів їхньої спроможності купувати певні види товарів, – навпаки, з'явилися помітні відмінності між групами, яких не було в опитуванні 2006 р. Члени найнижчої категорії, яким «не вистачає грошей навіть на їжу», стали прихильнішими до підвищення статусу російської мови, ніж були раніше і ніж нині є члени наступної категорії – ті, кому «вистачає грошей на їжу, але купувати одяг вже важко». Водночас стали прихильнішими й дві найзаможніші групи. В обох випадках позиція щодо статусу російської мови пов'язана з власною мовною практикою респондентів, котра (як показує порівняння середніх значень відповідей на запитання про мову повсякденного вжитку) в членів другої освітньої та добробутової категорії містить більше української мови, ніж в інших. Це означає, що україномовці вже

не є найменш освіченими й найбіднішими, але ще не стали найбільш освіченими й найзаможнішими [12].

Найбільшими, як і слід було очікувати, виявилися відмінності між групами респондентів, прихильних до певних «ідейно-політичних напрямів». У таблиці 3 це особливо помітно, бо в ній показано значення лише для тих напрямів, із якими ідентифікувала себе велика частка респондентів, тобто для відомих і виразно відмінних один від одного. За час між двома опитуваннями відбулася зміна «лідера» підтримки підвищення статусу російської мови. 2006 р. ним був дуже популярний тоді «напрямок, що поєднує ідеї ринкової економіки та возз'єднання України з Росією» (в якому, можна припустити, багато респондентів побачило програму Партії регіонів). Однак 2012-го з ним ідентифікувало себе втричі менше респондентів, і їхня прихильність до підвищення статусу суттєво зменшилася, виявившись тепер меншою, ніж у комуністів [13]. Натомість прибічники соціал-демократичного напрямку стали прихильнішими до підвищення статусу російської мови, суттєво наблизившись до прибічників ринку й союзу. Ще більшої зміни в бік підтримки підвищення статусу зазнали погляди соціалістів, тоді як ліберали, навпаки, стали до нього критичнішими (значення для цих двох менш популярних напрямів у таблиці 3 не показано, щоб її не захаращувати). Найбільш рішучими супротивниками зміни статусів залишаються люди, що ідентифікують себе з націонал-демократією: за ту чи іншу зміну серед них висловився лише кожен шостий.

Доречність законодавчих переваг для російської мови

Ще одне пов'язане зі статусами запитання мало на меті з'ясувати ставлення до ідеї підвищення статусу російської мови понад рівень мов інших національних меншин, на якому вона нині формально стоїть. Оскільки один із часто висловлюваних аргументів проти підвищення статусу російської мови полягає в тому, що воно поставило б її в привілейоване становище порівняно з мовами інших меншин, то запитання стосувалося саме бажаності такого становища: «Як Ви вважаєте, чи повинна російська мова

мати на законодавчому рівні переваги над мовами інших національних меншин України?» Як видно з таблиці 4, відповіді загалом респондентів розділилися приблизно порівну між рішучим чи обережним схваленням і рішучим чи обережним запереченням. Відповідно до розглянутих вище уявлень щодо бажаного статусу російської мови, україномовці та мешканці Заходу й Центру переважно висловилися проти, а російськомовці й респонденти зі Сходу та Півдня – за.

Таблиця 4

Частоти відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, чи повинна російська мова мати на законодавчому рівні переваги над мовами інших національних меншин України?» (лютий 2012 р., %)

Варіанти відповідей	Україна	Регіон				Рідна мова	
		Захід	Центр	Південь/ Схід	Донбас/ Крим	Українська	Російська
Так (1)	22,5	5,1	10,5	37,3	38,4	9,1	41,7
Скоріше так, ніж ні (2)	24,1	6,1	22,4	30,5	35,4	16,5	35,3
Скоріше ні, ніж так (3)	14,4	18,0	19,0	12,9	5,7	18,9	6,4
Ні (4)	26,8	61,4	31,4	10,9	7,9	42,4	6,7
Важко відповісти	12,2	9,4	16,7	8,5	12,6	13,1	9,9

Оскільки заперечним відповідям відповідають вищі значення, то середні мають бути вищими для тих груп, що критичніше налаштовані до привілейованого становища російської мови. Таблиця 5 показує переважно неприхильне ставлення україномовців та мешканців Заходу й Центру: для цих груп середні значення набагато перевищують 2,5 – рівень, що відповідає однаковим часткам прихильників і супротивників та однаковому ступеню їхньої впевненості в своїй позиції. Натомість для російськомовців і респондентів двох південно-східних регіонів середні значення значно нижчі за 2,5, що свідчить про переважну прихильність цих груп до ідеї надання російській мові статусу, вищого за меншинний. Відмінності між поселенськими типами набагато менші: у великих і малих містах трохи переважають прибічники підвищення статусу, а в селах – супротивники. Проте найважливішим результатом є не міжгрупові відмінності, а зміни настанов окремих груп між двома опитуваннями. Якщо позиції поселенських груп майже не змінилися, то регіональні й мовні групи помітно розійшлися в різні боки: російськомовці та мешканці Півдня/Сходу й Донбасу/Криму ще рішучіше підтримують надання вищого статусу мові, якою вони переважно говорять, тоді як україномовні, західні й центральні респонденти ще рішучіше заперечують. У цих змінах ще виразніше, ніж у динаміці відповідей щодо конкретного статусу російської мови, виявляється вплив постмодерністської конфронтації між елітами на уявлення мас.

Як і в першому питанні, відмінності між демографічними групами набагато менші, ніж між регіональними, мовними чи поселенськими, і за роки між двома опитуваннями більшість значень для цих груп не зазнали значних змін. Знову ж таки, для вікових когорт відмінності в межах опитування й між опитуваннями виявилися незначущими, тому значень я не наводжу. Як видно з таблиці 6, єдина помітна зміна в преференціях освітніх груп стосується членів другої та третьої категорій, тобто людей із середньою та неповною вищою освітою відповідно: значуща відмінність між ними збереглася, але змінився її знак, бо перша з цих груп стала менш прихильною до надання

російській мові вищого статусу, а друга – більш прихильною. Втім, незначне перегрупування на освітньому спектрі не змінило приблизно однакових преференцій членів усіх категорій. Так само серед добробутових категорій дві середні помінялися місцями на шкалі прихильності до ідеї підвищення статусу російської мови, але для обох рівень прихильності залишився нижчим, ніж для найнижчої та найвищої категорій, які водночас теж помінялися місцями, тобто тепер найбільше підтримують цю ідею не найбідніші, а найзаможніші (втім, поміж преференціями цих категорій усе одно немає значної різниці).

Таблиця 5

Середні значення відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, чи повинна російська мова мати на законодавчому рівні переваги над мовами інших національних меншин України?» для регіональних, мовних і поселенських груп в опитуваннях лютого 2012 р. та грудня 2006 р., %

Рік	Всі респонденти	Регіон				Рідна мова		Тип поселення		
		Захід	Центр	Південь/ Схід	Донбас/ Крим	Українська	Російська	Великі міста	Малі міста	Села
2012	2,52	3,50	2,86***	1,97***	1,81*	3,09	1,75***	2,41	2,34	2,81***
2006	2,50	3,39	2,61***	2,16***	2,00*	2,85	2,02***	2,36	2,31	2,85***

Таблиця 6

*Середні значення відповідей на запитання
«Як Ви вважаєте, чи повинна російська мова мати
на законодавчому рівні переваги над мовами інших
національних меншин України?» для освітніх,
добробутових і політичних груп в опитуваннях
лютого 2012 р. та грудня 2006 р., %*

Рік	Освіта				Добробут				Політичний напрям			
	Менш ніж середня	Середня	Неповна вища	Повна вища	Категорія 1	Категорія 2	Категорія 3	Категорія 4	Комуніст.	Ринок + возз'єдн.	Соціалдемокр.	Націонал-демокр.
2012	2,55	2,61	2,43*	2,51	2,34	2,60**	2,49*	2,27*	2,04	2,08	2,36*	3,39***
2006	2,55	2,45	2,61*	2,42*	2,24	2,47*	2,60*	2,41*	2,05	2,17	2,12	3,18***

Щодо політичних груп, то еволюція їхніх преференцій у другому питанні не цілком відповідає зміні побажань щодо першого. Прибічники ринку й союзу з Росією виявили не меншу прихильність до підвищення статусу понад рівень інших меншин (як можна було очікувати з огляду значення в табл. 3), а дещо, хай і незначно, більшу, а респонденти з соціал-демократичною орієнтацією – навпаки. Почасти цю невідповідність зумовлює різниця нюансів, яких стосуються два розглядувані запитання. Як показує розподіл частот різних відповідей, прибічники ринку й союзу тепер набагато рідше, ніж п'ять років тому, висловлюються за державний статус російської мови й частіше –

за місцевий офіційний, тому середнє значення відповідей на запитання про бажаний статус знизилося. Водночас і та, й інша відповідь означає прихильність до надання російській законодавчих переваг над мовами інших меншин, тому частки позитивних відповідей («так» і «скоріше так, ніж ні») на запитання про ці переваги не зменшилася, як і середнє значення всіх відповідей. Однак щодо прибічників соціал-демократичного напрямку таке пояснення не працює: серед них значно зменшилася частка респондентів, що воліють збереження чинного статусу російської як меншинної, – і водночас приблизно настільки само збільшилася частка тих, що виступають проти надання їй переваг над мовами інших меншин. Якщо не приписувати респондентам нерозуміння суті запитань, то можна припустити негативну реакцію на слово «переваги» – але й у тоді важко пояснити, чому вона виявилася саме в цій групі. Серед прибічників інших політичних напрямів зміни проти ранішого опитування в обох запитаннях узгоджуються: соціалісти стали прихильнішими до підвищення статусу російської мови, тобто надання їй переваг над рештою мов меншин, а ліберали – менш прихильними. Рішучішою стала також позиція прибічників націонал-демократії, котрі, у відповідності до позиції політиків цього напрямку, категорично відкидають привілейоване становище російської мови, котру більшість із них воліють обмежити роллю однієї з мов меншин, якщо не взагалі вилучити з публічного вжитку. Це означає, що розрив між позиціями крайніх у мовному питанні політичних напрямів також дещо збільшився.

Висновки

Аналіз показує, що різні групи українських громадян ставляться до підвищення законодавчого статусу російської мови дуже по-різному. Найбільші відмінності спостерігаються між преференціями регіональних, мовних і політичних груп, тоді як погляди вікових, освітніх, добробутових і навіть поселенських категорій різняться набагато менше. За п'ять років, що минули між двома розглянутими опитуваннями, преференції більшості груп суттєво не змінилися, що водночас означає збереження наявних відмінностей. А оскільки зміни таки сталися, остільки вони призвели до

ще більшого розриву між побажаннями мешканців західних і східних половин України, носіїв української та російської мов, прибічників проросійських і комуністичних ідей, з одного боку, та націонал-демократичних – з іншого. Ця еволюція стала наслідком Помаранчевої революції, що її еліти та, під їхнім впливом, маси східних і південних областей сприйняли як перемогу однієї частини України над іншою та відповіли мобілізацією під гаслами захисту ідентичності Сходу та Півдня, питомою частиною якої вони проголосили російську мову. Своєю чергою, «помаранчеві еліти» змогли переконати свій західно-центральный електорат у небезпечності «донбаського» проекту для української мови та української незалежності. Тепер знайти компроміс між протилежними орієнтаціями в питанні мови (як і в питанні ідентичності загалом) буде набагато важче, ніж вісім років тому. Проте такий компроміс, що забезпечив би можливість безперешкодного вживання російської мови в місцях зосередження її носіїв, не загрожуючи символічній ролі та комунікативному поступові української, залишається передумовою забезпечення мовних прав і, ширше, однією з передумов побудови демократичної української держави. Можливо, втім, що його досягнення стане можливим тільки з появою влади, яку різні групи громадян уважатимуть справді зацікавленою в тому, щоб така держава постала.

---

1. Див., наприклад: Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2006. – С. 483.

2. Головаха Е. И., Панина Н. В. Двуязычие в Украине: реальное состояние и перспективы (результаты социологических исследований) // Российско-украинский бюллетень. – 2000. – № 6–7. – С. 145; Шульга Н. А. Функционирование украинского и русского языков в украинском обществе // Проекты законов о языках: экспертный анализ. – 2-е доп. изд. – К., 2001. – С. 104–110.

3. Arel D., Khmelko V. The Russian factor and territorial polarization in Ukraine / The Harriman Review. – 1996. – Vol. 9. – No. 1–2. – P. 87–88; Вишняк О. І. Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі / Мовна ситуація в Україні:

між конфліктом і консенсусом / за ред. О. М. Майбороди та ін. – К., 2008. – С. 144–152; Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз). – К., 2009. – С. 119–138.

4. Про політичне протистояння довкола вимоги «регіонального» статусу див.: Кулик В. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції / Мовна політика та мовна ситуація в Україні / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К., 2008. – С. 30–37.

5. Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні. – С. 125.

6. Опитування проведено за ініціативою автора статті в межах співпраці КМІСу з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ та за фінансової підтримки Наукового товариства імені Шевченка в США (з фонду ім. Наталії Данильченко). Польовий етап тривав 11–20 лютого 2012 року, опитано 2029 респондентів в усіх областях України, Криму та Києві.

7. Опитування проведено в межах міжнародного дослідницького проекту за фінансової підтримки Міжнародної асоціації сприяння співпраці з науковцями держав колишнього Радянського Союзу (INTAS). Польовий етап тривав 30 листопада – 7 грудня 2006 року, опитано 2015 респондентів в усіх областях України, Криму та Києві. Мій аналіз результатів цього опитування методом порівняння середніх значень див.: Кулик В. Языковые практики и представления граждан Украины: социально-демографический аспект // Вестник общественного мнения. – 2011. – № 3. – С. 82–92.

8. Розглядувані опитування дозволяли респондентам називати українською не лише якусь одну мову, а й обидві – українську та російську, – але погляди «змішаної» групи в поданих нижче таблицях не показано.

9. Кулик В. Родной язык и язык общения: на что должна ориентироваться языковая политика? // Вестник общественного мнения. – 2010. – № 3. – С. 75–86.

10. Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні.

11. Кулик В. Погляди громадян України на суть і способи розв'язання мовної проблеми // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2012. – Ч. 5(55) – С. 5–30.

12. Докладний аналіз мовних практик та уявлень освітніх і добробутових груп за результатами опитування 2006 року див.: Кулик В. Языковые практики и представления граждан Украины. – С. 86–91.

13. До меншої популярності й радикальності напрямку могла певною мірою спричинитися заміна в його окресленні слова «возз'єднання» на «союз», проте ймовірнішою причиною я вважаю критичніше нині ставлення громадян до Партії регіонів, ніж під час першого опитування, що відбувалося невдовзі після успіху партії на парламентських виборах 2006 року.